

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ЮНАЦТВА: ПРОСТОТА І СКЛАДНІСТЬ

У статті розглядаються актуальні проблеми розвитку літератури для юнацтва, здійснюється спроба концептуалізації поняття "література для юнацтва" крізь призму "ускладненої простоти" наративного дискурсу (зокрема на прикладі роману для дівчат "Маргаритко, моя квітко" австрійської письменниці Крістіне Нестлінгер). Авторка також порушує питання неоднозначності літератури для юнацтва як особливого феномену.

Ключові слова: література для юнацтва, простота і складність, почуття дорослості, емансипація дітей.

Ulyana Hnidets. Literature for Youth: Complicity and Simplicity

In the article are raised problems of evolution of literature for youth, the is an attempt to conceptualize the separate notion of "Literature for youth", describing it through the prism of "complicated simplicity" in the narrative discourse, in particular, on the example of the novel for girls' "Gretchen Sackmeier" by Austrian writer Christine Nöstlinger. In the article are raised questions of ambiguity of literature for youth as the peculiar phenomenon.

Key words: literature for youth, simplicity and complexity, feeling of maturity, children's emancipation.

Простота означає досягнення максимального ефекту мінімальними засобами.

(Коїчі Кавана)

Треба робити настільки просто, наскільки це можливо, але не простіше.

(Альберт Ейнштейн)

Сьогодні література для юнацтва перебуває на зламному етапі суспільної комунікативної парадигми в Україні. Якщо статус і тенденції розвитку *літератури для дітей* (дитячої літератури) уже доволі визначені (у цьому напрямку здійснено, зокрема, і декілька фундаментальних вітчизняних досліджень такими науковцями, як Е. Огар, М. Прихода, Л. Мацевко-Бекерська, Б. Шалагінов, О. Папуша, Н. Марченко, Л. Овдійчук, Т. Качак, Л. Круль, Н. Богданець, Б. Салюк та ін.), то поняття *літератури для юнацтва* досі практично не розглядалося як окремий літературний феномен. Також це поняття не висвітлюється у вітчизняних літературознавчих словниках (тільки "дитяча література" та "література для дітей"). Лише віднедавна почали виокремлювати питання про літературні зацікавлення підлітків на фахових обговореннях, організованих Центром дослідження літератури для дітей та юнацтва, і на сторінках масових видань. Тональність розгорнутій сьогодні дискусії задала 2008 р. журналістка В. Сорокопуд у статті "Життя непросте, коли тобі тринадцять...", або "Що читають сучасні підлітки?", яка взяла інтерв'ю у Г. Конашко – директора єдиної в Києві Міської спеціалізованої молодіжної бібліотеки. Галина Конашко влучно і справедливо стверджує: "...Сучасні підлітки завантажені навчальною програмою, насиченою об'ємними творами. Це непогано. Але часто їх читають тільки для того, щоб не отримати двійку. На те, що цікаве, залишається обмаль часу <...> У підлітків стільки запитань до цього життя! Вони охоче беруть психологічну літературу або видання, присвячені міжособистісним стосункам. <...> Але в кожній віковій групі до нас свої запитання. Підлітки 12-14 років просять щось про тварин і рослини. <...> П'ятнадцятилітні сьогодні повально захоплені фантастикою і фентезі. <...> Найбільше читають, звісно ж, Толкієна і Роулінг. Дуже популярні в підлітків Олді, Перумов, Лук'яненко, Хічкок, Люк Бессон, Кінг, Ємець, Діксон, Дяченки, Роберт Аспрін. Часто запитують Йена Пірса, Гессе, Вербера, Ерланда Ру,

Зюскінда, Мураками, Коельо, Куртьє, Берроуза, Баха, Ріверу, Бегбедера, Пелевіна, Єфремова, Блайтона.... Марію Матіос, Жадана, Покальчука, Дереша беруть найчастіше підлітки 17-18 років. <...> Дуже популярна книжка Джона Грея “Чоловіки з Марса, жінки з Венери...” [5]. Як показує це спостереження, підлітки мають інші інтереси у сфері читання, які не можна вважати ні літературою для дорослих, ані “літературою для дітей” у тому сенсі, який знаходимо в літературознавчому словнику: “Література для дітей – художні, науково-популярні та публіцистичні твори, написані письменниками безпосередньо для молодшого читача різних вікових категорій, починаючи з дошкільнят. Органічним її складником є фольклор з великою художньою та етнопедagogічною культурою, з багатством жанрів і форм (колискові пісні, забавлянки, скоромовки, загадки, казки, легенди, ігрові сюжети, пісні, думи і т. п.)” [2, 398]. Однак оскільки на сьогодні вже понад півстоліття у світі твориться спеціальна література для юнацтва в усіх можливих жанрових модифікаціях, виникає нагальна потреба її окремо розглянути та проінтерпретувати.

Нова інформаційна епоха поставила всі покоління в єдині умови сповіщення, що й певною мірою зумовило стрімке дорослішання дітей. Ці ж тенденції домінують сьогодні і в літературі для юнацтва. Саме про це ще наприкінці минулого століття говорив Ж-Ж. Дерріда – про “картину безвікового світу” [1]. Він характеризує світ, що виник унаслідок визвольних рухів 1968 р., як шалену напругу між генераціями, зумовлену масовими протестами молоді проти авторитаризму дорослих. У такий спосіб стерто будь-які вікові обмеження як у технічних, так і в соціальних реаліях, що, відповідно, відбилосся й на самому художньому дискурсі. Тому можна говорити вже і про сталі структури й форми, які характеризують цей літературний феномен упродовж останнього півстоліття розвитку літератури для дітей та юнацтва, і про формування окремої наукової спеціалізації.

Отже тенденції розвитку сучасної літератури для юнацтва зумовлені “боротьбою” підлітка за рівноправне співжиття в єдиному суспільстві разом із дорослими, “ідеологією” сприйняття “нового”, “емансипованого” дитинства, яка, згідно зі вченням австралійського науковця Д. Штефенса, міститься в оповіді у вигляді нарративного дискурсу ще до того, як виявляється аспект змісту або теми й текст стає доступним для інтерпретації. Ідеться про те, що дорослий письменник, лише починаючи писати для дітей, уже має багатий досвід життя в певному суспільстві, яке існує у своїх давно сформованих специфічних рамках системи “політичних, правових, морально-етичних і філософських поглядів, ідей, теоретичних засад, які кристалізуються на теоретичному рівні суспільної свідомості” [2, 291]. Отже, дослідження літератури для юнацтва необхідно здійснювати з урахуванням актуального соціально-культурного контексту її розвитку, якому, власне, значну увагу приділяють зарубіжні літературознавці. Тут обов’язково слід зважати на рівень вікової свідомості потенційного реципієнта, який вступає в комунікацію з текстом передусім на рівні змісту і форми. Адже підлітковий період – це особливий час у становленні самосвідомості людини. Як стверджує український психолог О. Скрипченко, “почуття дорослості – це ставлення підлітка до себе як до дорослого, уявлення себе якоюсь мірою дорослою людиною. У зв’язку з цим, у підлітка виникає внутрішнє прагнення (яке в нього постійно закріплюється) – якомога швидше ствердитися у світі дорослих” [див.: 4]. Усвідомлення дорослим письменником таких особливостей у дітей із почуттям дорослості значно ускладнює й сам процес створення окремого послання до такої неоднозначної аудиторії: людей, які вже не є дітьми, але не стали ще по-справжньому дорослими. Чудовим прикладом урахування всіх складних психоемотивних конотацій у свідомості читача-підлітка слугує один із найновіших романів німецької письменниці Б. Т. Ганіки “Червона шапочка мусить плакати”: “Мене звати Мальвіна. Першого

травня мені буде чотирнадцять. Зараз квітень. Залишилося лише два тижні. Коли мені буде чотирнадцять, у мене буде хлопець. Я триматимуся за його руку й засну в його обіймах. Я ходитиму на забави й танцюватиму, навіть коли мої батьки мені це не дозволятимуть. Я завжди висловлюватиму свою думку й буду сердита, але не сумна. Я так голосно кричатиму, щоб усі мене боялися й розбігалися від мене, коли я цього хочу. Також і мої батьки, і мій дідо, всі люди. А поки ще квітень і мені лише тринадцять” [див.: 7].

Із цього приводу варто також навести спостереження, викладені українським літературознавцем Б. Шалагіновим після ознайомлення його 2007 р. з матеріалами, зокрема, зарубіжних розвідок у галузі літератури для дітей та юнацтва: “Якщо зарубіжні гості говорили переважно про дитячу літературу, то українські вчені досліджували тему дитинства в сучасній “дорослій” літературі, – в основному, західній... Якщо тим часом абстрагуватися від проблем художності, то картина дитинства у відображенні літератури останніх десятиліть має такий вигляд. Це досить пізні дорослішання. Підліток не поспішає розставатися з дитинством. Йому комфортно в його дитячому світі. Він боїться потрапити у світ дорослих, який повністю чужий для нього, боїться багатьох проблем, необхідність розв’язання яких втягує його в якийсь штучний, протиприродний, відчужений стан. Цей стан ставить під загрозу ті сторони його існування, якими він дорожить найбільше за все: свободу (зокрема від будь-яких зобов’язань перед іншими), фантазування, природність і нескутість емоційних і фізичних відправлень, відкритість щодо іншої особи, жадобу дедалі нових засліплюючих вражень. Але серед сторін такого стану – і необов’язковість роздумів, необов’язковість самостійного прийняття рішень. Проте життя піддає підлітка суворим випробуванням, ламає його, перетворюючи на безгласний елемент ворожого йому суспільства. Відбувається процес важкого дорослішання, – часом у вигляді насильницької “конформізації”, але часом – і пробудження самосвідомості. Тоді наприкінці твору герой замислюється над собою, починає несміливо аналізувати оточення. На цьому автор ставить три крапки... Але багато підлітків просто не хочуть дорослішати. Таким є новітнє явище “псевдоінфантильності”. Досягнувши уже дорослого віку, тінейджер свідомо відмахується від проблем дорослого світу і, як метелик у коконі, ховається у свій власний, виплеканий світ напівдитячих мрій і фантазій. Але зсередини цей кокон уже давно зруйнований. Тінейджер може переконувати себе і оточення у своїй “дитинності”, “грати роль” дитини, але його кризі недитяча тривога, він занурений в невротичний стан. Проте з огляду на те, що світ його переживань штучно обмежений і стиснутий, духовний досвід штучно стримується, а рефлексія навмисно виганяється, тінейджер при всьому бажанні не може розв’язати проблеми, що неминуче навалюються на нього. Закінчується це повним неврозом з усіма наслідками, що випливають (наркоманія, суїцид), або духовним розкладенням. Так життя ще на самому порозі дорослості перетворюється на страждання. Ще небезпечніше, коли ця сумнівна емоційна енергія намагається ствердити себе у політичних акціях, нерідко з однією метою – помститися світу дорослих, якого вони бояться і який несвідомо зневажають...” [6, 166-171]. Ця доволі розлога, але таки необхідна для усвідомлення специфіки саме літератури, яка створюється для юнацтва, цитата дещо суперечить спостереженням українських психологів (наприклад, О. Скрипченка) щодо розвитку почуття дорослості. Сьогоднішній підліток, оволодівши вмінням рефлексувати, отримавши значний інформаційний багаж, намагається якнайдалі відкинути можливість справжнього дорослішання, не готовий брати на себе відповідальність, але водночас хоче, щоб усі пам’ятали й визнавали його права як особистості. Не можна не погодитися з усіма вказаними ознаками, спостерігаючи за розвитком сучасного підлітка, який

народився в нинішній Україні вже емансипованим і занадто дорослим водночас поза власною волею. Такий підліток не хоче більше “дитячої літератури”, але й “доросла” його відлякує своєю постмодерною депресією... Ні одна, ні друга не відтворюють реальних проблем підлітка, не відповідають на його нагальні запитання. Юнацтво сьогодні перебуває в “підвішеному” стані, залишене наодинці зі своєю рефлексійною спроможністю і з власними, часто “непедагогічними” проблемами: “На першому місці... – ранній секс і емоційно-фізіологічна готовність до першого сексуального досвіду. Потім – наркотики та життя “під кайфом”, трохи далі – особливості виживання в “тусні”, де є і віртуальна любов, і прагнення влади, і жорстокість однолітків, анорексія, і, дуже часто, невіра в себе...” [див.: 5]. Такі згідно зі стереотипним педагогічним розумінням аморальні, брутальні зацікавлення підлітків переважно замовчуються, не обговорюються в суспільстві, ними просто легковажать або нехтують. Хоча саме ці теми викликають у підлітків розвиток “почуття дорослості”, внутрішнє бажання ствердитися у світі дорослих: як позитивна чи як негативна особистість – не важливо. Важливо для підлітків те, щоб їх узагалі визнали як достатньо дорослих, рівноправних людей. За це, фактично, і йде у них внутрішня боротьба. Вони не хочуть чути від дорослих ні схвалення, ні осуду. Вони хочуть, щоб їх сприймали як дорослих, які “вже знають” усе про все й мають власні уявлення про “добро” і “зло”. Підлітки, звісно, не розуміють, що недавно отриманий великий обсяг інформації про світ ще не збалансований у їхній уяві й не все вони можуть адекватно сприймати, спираючись на свій ще невеликий досвід “дорослого”, у їхньому розумінні, життя.

Серед найкращих у сенсі усвідомлення дорослими реальних проблем підлітків можна відзначити твір неабияк популярної у світі австрійської письменниці, класика літератури для дітей та юнацтва – Крістіне Нестлінгер¹ “Маргаритко, моя квітко” (1981).

Центральна постать роману – 14-річна дівчина Маргарита Марія Закмаєр, в описі якої талановита письменниця з першої ж сторінки розгортає дівочу підліткову проблему: “Важко сказати, чи була вона товстою, бо це, зрештою, як і багато чого іншого в житті, – річ відносна... На уроці фізкультури, поряд зі сухою, як тріска, Евеліною та пласкою, як дошка, Сабіною, Маргарита почувалася неймовірно тлустою, грубшою за бочку з гусячим смальцем. Удома ж, біля тата, мами, Гансика й Меді, вона здавалася собі доволі стрункою та зграбною особою” [3, 3]. А оскільки всі члени сім’ї Маргарити були дуже грубими, то сусіди з насмішкою називали їх “Заки-Рюкзакі”. Маргарита хороша учениця, але ненавидить, як і всі товсті дівчата, урок фізкультури й вишукує всі можливості, щоб не відвідувати його. Мати розуміє її: “У нас, грубасиків, комплекс неповноцінності! Хіба ж ми винні?” [3, 4].

Уже із самого початку авторка ставить реальну проблему у творі – не так фізичну, як психологічну, котра переслідує юну дівчину у процесі її дорослішання. При цьому в неї “сімейно” закладається комплекс неповноцінності, який не дає їй можливості ні відкрито спілкуватися з однокласниками, ані навіть мріяти про залицяння гарного хлопця, що в такому віці вже становить дуже актуальну потребу. Це потаємне бажання любові, якої Маргариті так бракує в реальних стосунках з ровесниками (вони переважно висміюють її неординарний вигляд), дівчина ховає за сторінками дешевих бестселерів: у вільний час вона “читала романи з життя аристократів, але потайки, бо соромилася цього” [3, 6]. І соромилася не тому, що це “не модно” серед друзів, а через те, що “коли тато і

¹ Крістіне Нестлінгер – одна з найвідоміших і найвпливовіших дитячих письменниць німецькомовного світу. Її творчий доробок складають понад 100 книжок, написаних для дітей та підлітків. За свої твори, перекладені багатьма мовами світу, авторка отримала численні міжнародні премії, зокрема медаль імені Ганса-Крістіана Андерсена та премію імені Астрід Лінгрен.

мама роками сміються з тітоньки Емми, яка читає оте дрантя про “кров-любов”, то не наважишся визнати за собою такий ґандж” [3, 15]. У цих словах, знову ж таки, криється “вся правда” про “читання” серед підлітків. Вони читають, але читають “таємну” літературу, літературу не ту, яка “рекомендована” батьками чи педагогами, а ту, яка може заповнити вакуум, що утворився у свідомості чи душі цих дорослих дітей унаслідок не з’ясованих ще ними запитань або ж сформованих комплексів неповноцінності, як-от у Маргарити.

“Маргаритко, моя квітко” – це відверто “дівчачий” роман нового емансипованого суспільства, суспільства кінця ХХ ст., коли в системі життя людей відбувається переоцінка цінностей, зокрема тих, що стосуються сімейних стосунків. При цьому переосмислюється роль батька в сім’ї, ставиться під сумнів його авторитаризм; висвітлюється прагнення матері вивільнитися з рутини хатніх обов’язків. Так, спокійна сімейна ідилія обривається, коли Маргаритина мама, яка до цього часу була лише домогосподаркою, вирішує схуднути і змінити своє життя. І не тому, що вона не подобається своєму чоловікові, а тому, що підпадає під вплив емансипованої шкільної товаришки Марії-Луїзи. Вона сідає на дієту, планує влаштуватися на соціальну роботу. Маргарита підтримує маму в її намірах, але батько і брат – ні. Сім’я перестає бути осередком затишку та гармонії. У таких творах описується напруга, конфлікти, безпорадність, зумовлені розкріпаченням жіночого начала. Чоловіки за жодних обставин не хочуть миритися із втратою матері чи доньки в ролі вигідної служниці, тобто з тим, що їм, чоловікам, тепер доведеться порівну розділяти сімейні обов’язки зі своїми жінками. “Маргаритко, моя квітко” – це історія паралельної емансипації доньки й матері. Але такі або схожі історії (наприклад, подані у творах провідних письменниць німецькомовного світу – Р. Велш, Ю. Ріхтер, К. Бойє та ін.) – інтенціонально не демонструють певні конкретні моделі, які б мали правити за взірець, а репрезентують гострий соціальний реалізм.

Твір розкриває проблеми дівчини-підлітка, яка одночасно переборює комплекс неповноцінності, переживає своє сексуальне становлення, власні внутрішні світоглядні рефлексії, перше захоплення, перше розчарування, першу справжню любов, а до того ж спостерігає становлення матері як особистості й уперте неприйняття цього батьком і братом. Однак підтримка матері, безперечно, допомагає їй у такому складному віці, особливо її розуміння, вміння спілкуватися, а часом і просто промовчати. Важливу роль відіграє у стосунках між мамою й донькою довіра.

Література для підлітків (юнацтва) – це особливий феномен, який формується за власними, відмінними від літератури для дітей і літератури для дорослих, законами. З одного боку, її нарративний дискурс структурується простотою мовлення з урахуванням попереднього дитячого досвіду читання, а з другого – її ідеологія ініціації переповнена “дорослістю” реалістичних тем. Отже, у модерній літературі для юнацтва постійно наявний генералізований дуалізм.

У системі вивчення сучасної літератури для юнацтва виокремлюють парадигмальні зміни у світогляді європейської людини. Про ці зміни, пов’язані з емансипацією суспільства, розкріпаченням жінок і дітей, вивільненням їх з-під гніту авторитарного патріархального режиму йдеться у ґрунтовних наукових працях таких зарубіжних літературознавців, як Г.-Г. Еверс, Б. Кюммерлінг-Майбауер, В. Штефенс, М. Ніколаєва, Дж. Штефенс, Р. Селл та ін. Дістали вони висвітлення і в дисертаційному дослідженні “Специфіка комунікації у літературі для дітей та юнацтва (на прикладі німецькомовної прози)” [див.: 1]. Однак, погоджуючись із австрійським дослідником дитячого дискурсу Ернстом Зайбертом, слід наголосити, що ще однією прикметною рисою літератури сучасного періоду постає саме “двозначність” [див.: 8], яка ускладнює внутрішньо-комунікативні інтеракції в рамках простоти мовної подачі послання до емансипованого читача. Коли говоримо про зміни, які прийшли в дитячу

літературу, наголошуємо на тому, що дитина вже з ранніх своїх років потребує до себе ставлення як до рівноправного співрозмовника. Дитина внаслідок активного її залучення до соціокультурного життя через батьків, школу, ЗМІ тощо, сьогодні вступає в діалог з дорослими вже зі значно більшим багажем інформації, ніж якихось десять років тому. Це означає, що до книжки для дітей чи підлітків сьогодні висувуються ще вищі вимоги: вона повинна конкурувати з іншими доступними медіа-засобами, без яких еволюція людини вже неможлива. З таких причин успішними й репрезентативними творами стають ті, які не мають чітко прописаних адресатів, у яких “стерті межі” між “літературою для дітей”, “літературою для підлітків”, “літературою для дорослих” [див.: 7]. У цьому розумінні спостерігається двозначність і, відповідно, складність творення для “недорослого” читача. Певною мірою це повернення до класичного прийому доби романтизму “книжки для всіх”, який, вочевидь, передбачає “сімейне читання”. “Двозначність” у цій літературі, отже, означає бінарність адресування: твір, адресований дитячому читачеві, передбачає в полі рецептивної свідомості різновікового читача – дитячого й дорослого. Однак цю літературу аж ніяк не можна плутати з літературою, первинно створеною для дорослого, але яка лише згодом увійшла в коло дитячого читання. Література, первинно створена для дитячого читача, ініціює рефлексивне поле для самоідентифікації саме дитиною чи підлітком, а для дорослого – лише пропонує моделі спілкування з ним залежно від актуальних проблем та потреб.

Ситуація з літературою для юнацтва, від якої підлітки очікують “дорослості”, але яка мусить залишатися ще не дорослою на мовленнєвому рівні, одночасно спрощується й ускладнюється в міру зростання потенційного реципієнта. Така література сьогодні аж ніяк не може повчати, лише повинна допомогти підліткам у самопізнанні, формуванні певного ставлення до себе, самоствердженні, підвищенні самооцінки тощо: “У взаєминах зі старшими підліток претендує на рівноправність і може йти на конфлікти, відстоюючи свою “дорослість”. Почуття дорослості виявляється і в прагненні до самостійності, бажанні обмежити якомога більше сторін свого життя від “зазіхань” батьків. Особливо це стосується взаємин з однолітками і навчання. Крім того, з’являються власні погляди, смаки, оцінки, власна лінія поведінки” [див.: 4]. Усе це, орієнтуючись на вікову психологію, і пропонує сучасна література, первинно створена саме для юнацтва. Тоді як дитяча література черпає наснагу для розвитку у фольклорних традиціях, література для юнацтва заповнює художній світ картинками з раціонального, реального або ж ірраціонального, віртуального, уже навіть комп’ютерного світу, але того світу, який їй близький і в якому вона може розпізнати власну історію.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гнідець У.* Специфіка комунікації у літературі для дітей та юнацтва (на матеріалі сучасної німецькомовної прози): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 2008.
2. *Літературознавчий словник-довідник* / За ред. Р. Гром’яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. – К.: ВЦ “Академія”, 2006. – 752 с.
3. *Нестайнгер К.* Маргаритко, моя квітко / Пер. з нім. О. Сидор. – Львів: ЛА “ПІРАМІДА”, 2004. – 388 с.
4. *Скрипченко О., Долінська Л., Огороднійчук З.* та ін. Вікова та педагогічна психологія: Навчальний посібник. – К.: Каравела, 2009. – 400 с.
5. *Сорокопуд В.* “Життя непросте, коли тобі тринадцять...”, або Що читають сучасні підлітки // *Дзеркало тижня.* – 2008. – 25 жовт.
6. *Шалагінов Б., Назаров Н.* Великий світ маленького дитинства // *Всесвіт.* – 2008. – № 5-6. – С. 166-171.
7. *Ewers H.-H.* Grenzverwischungen und Grenzüberschreitungen // *JuLit.* – 1997. – № 3. – S. 4-19
8. *Seibert E.* Doppelsinn und Mittelstellung in der modernen Kinder- und Jugendliteratur // *Kinder- und Jugendbuchforschung.* – Frankfurt am Main: Peter Lang, GmbH, 2004. – S. 60-68.

Отримано 12 квітня 2012 р.

м. Львів